

kendisinden ders aldı. 202 (818) yılında Kurtuba'da çıkan isyanın bastırılmasından sonra Hakem'in sürgün fermanı üzerine o da şehirden kaçıp Ceyyân'a gitti. Ardından Hakem'e mektup yazarak ona karşı tutumunu açıklayınca kendisine eman verildi (metni için bk. Muhammed b. Hâris el-Huşenî, s. 271) ve Kurtuba'ya döndü. Hakem ve oğlu Abdurrahman'dan saygı gören İsa b. Dînâr 24 Şevval 212 (16 Ocak 828) tarihinde Tuleytula'da vefat etti.

Takvâsi ve zühüdî ile tanınan İsa b. Dînâr, Mâlikî mezhebinin otoritesi ve fetva mercii idi. İmam Mâlik'in görüşlerinin Endülüs'te yayılması ve Mâlikîliğin bu bölgede Evzâîliğin yerini alarak resmî mezhep haline gelmesinde, *el-Muvaţta'* râvilerinden akranı Yahyâ b. Yahyâ el-Leysî ve talebesi İbn Habîb es-Sülemî gibi âlimlerin yanı sıra İsa b. Dînâr'ın da önemli rolü olmuştur. Kaynaklarda birçok âlim tarafından övülen İsa b. Dînâr için hocası İbnü'l-Kâsım'ın da "ardında kendisinden daha fakih bir kimseyi bırakmayan kişi" dediği kaydedilmektedir (a.g.e., s. 270, 271).

Oğlu Ebân b. İsa'nın naklettiğine göre İsa b. Dînâr, ömrünün sonlarında re'iy ile fetva vermeyi bırakarak hadisle amel etmeyi tercih etmiştir. Fıkhın yanı sıra kelâm ilminde de bilgi sahibi olan ve özellikle ceza hukuku alanındaki ılımlı görüşleriyle dikkat çeken İsa b. Dînâr, İbn Habîb'in Hâricî ve Mu'tezilîler'in affedilmeksizin öldürülmeleri yönündeki görüşüne karşı onlara fikirlerinden vazgeçip sünnete dönme fırsatının verilmesini savunmuştur.

Kaynaklarda, İsa b. Dînâr'ın İbnü'l-Kâsım'dan dinlediği rivayetlerin yirmi kitap oluşturduğu ve Mâlikî fıkhına dair on cüzdenden meydana gelen *el-Hidye* (*el-Hidâye*) adlı bir eser telif ettiği nakledilmektedir. Yahyâ b. Yahyâ el-Leysî'nin eserleriyle İbn Habîb es-Sülemî'nin *el-Vâzıha*'sından daha değerli kabul edilen bu kitapta müellifin İbnü'l-Kâsım'dan aldığı bilgilerin ve kendi görüşlerinin bulunduğu belirtilmektedir. İsa b. Dînâr'ın rivayet ve görüşlerine ilk dönem kaynaklarından Muhammed b. Ahmed el-Utbi'nin *el-Utbiyye*'si (*el-Müstahrace*), İbn Müzeyn'in *Tefsîrü'l-Muvaţta'* adlı eseri ve İbn Ebû Zeyd el-Kayrevânî'nin *en-Nevâdir ve'z-ziyâdât*'ında geniş şekilde yer verilmiş, Venşerîsî de Endülüs ve Kuzey Afrika ulemâsının fetvalarını derlediği *el-Mi'yârü'l-mu'rib*'inde bunlardan bir kısmını ictibas etmiştir.

BİBLİYOGRAFYA :

Muhammed b. Hâris el-Huşenî, *Ahşbârü'l-fu-kahâ' ve'l-muħaddişin* (nşr. M. L. Ávila – L. Molina), Madrid 1992, s. 270-272; İbn Ebû Zeyd, *en-Nevâdir ve'z-ziyâdât* (nşr. Abdülfettâh Muhammed el-Hulv), Beyrut 1999, bk. İndeks; İbnü'l-Farâdî, *Târîhu 'ulemâ'i'l-Endelüs*, Kahire 1966, s. 331; Humeydî, *Cezvetü'l-muħtebis* (nşr. İbrâhim el-Ebyârî), Kahire 1410/1989, II, 472; Kâdî İyâz, *Tertîbü'l-medârik* (nşr. Abdülkâdir es-Sahrâvî), Rabat 1403/1983, IV, 105-110, 259-262; Dabbî, *Buğyetü'l-mültemis*, s. 402-403; Zehebî, *A'lâmü'n-nûbelâ'*, X, 439-440; İbn Ferhûn, *ed-Dibâcû'l-müzhêb*, II, 64-66; Venşerîsî, *el-Mi'yârü'l-mu'rib*, Beyrut 1401-1403/1981-83, bk. İndeks; Makkarî, *Nefhu't-ţib*, III, 167; M. Muranyi, *Dirâsât fi meşâdirü'l-fıkhî'l-Mâlikî* (trc. Ömer Sâbir Abdülcelil v.dğr.), Beyrut 1409/1988, s. 124-125, 188, 227; H. Monés, "İsa b. Dînâr", *EP* (İng.), IV, 87.

KÂMİL YAŞAROĞLU

İSÂ b. EBÂN

(عيسى بن أبان)

Ebû Mûsâ İsa b. Ebân b. Sadaka
(ö. 221/836)

İmam Muhammed'in öğrencisi,
Hanefî fakihî.

Aslen Şiraz'ın güneydoğusundaki Fesâ şehrendir. Halife Mansûr'a danışmanlık yapan dedesi Sadaka b. Adî'nin dedesinin adının Merdânşah olmasından İran asıllı olduğu anlaşılmaktadır. İsa b. Ebân Bağdat'ta yetişti. İsmâil b. Ca'fer el-Ensârî, Hüseyim b. Beşîr, İbn Ebû Zâide gibi âlimlerden hadis öğrendi. Ehl-i hadis ekolüne mensubiyeti dolayısıyla önceleri ehl-i re'ye karşı çıkarken arkadaşı İbn Semâa tarafından İmam Muhammed eş-Şeybânî ile tanıştırılıp onun muhalefet ettiğini düşündüğü hadisleri tek tek kendisine okuduğunda tatminkâr cevaplar alması üzerine rey ekolüne katıldı. Serahsî'nin rivayetine göre ise hadis öğrenimiyle meşgulken hac için gittiği Mekke'de aynı konuda iki defa yanlışlık yapıp Hanefî bir arkadaşı tarafından uyarılınca hadis tahsilinin kendisini hatadan korumada yeterli olmadığını düşünerek İmam Muhammed'in derslerine katıldı (*el-Mebsût*, I, 237). Altı ay kadar fıkıh ve hadis okuduktan sonra Muhammed'in Rakka kadılığına getirilmesiyle derslerine ara vermek zorunda kaldı; ancak mektupla öğrenimini sürdürdü. Bazı kaynaklarda Ebû Yûsuf'tan yaptığı rivayetlere yer verilirse de diğer bir kısım kaynaklar onun derslerine katılmadığını belirtir. Kendisinden Hasan b. Sellâm es-Sevvâk, Ebû Hâzım el-Kâdî, Bekkâr b. Kuteybe ve Şuayb b. Eyyûb es-Sarîfîni ders aldı. Tanınmış sûfî Ebû Ham-

za Muhammed b. İbrâhim el-Bağdâdî onun âzatlısı idi.

Ramazân 210'da (Aralık 825) Bağdat'ın doğu yakasında Askerülmehdî kadılığına nâib olarak, 23 Rebülevvel 211'de ise (3 Temmuz 826) Basra kadılığına tayin edilen İsa b. Ebân ölümüne kadar bu görevi sürdürdü. 220 (835) yılında hacca gitti ve Basra'ya döndükten birkaç gün sonra 221 Muharrem veya Safer başlarında (Ocak veya Şubat 836) vefat etti. Muharrem 220'de (Ocak 835) öldüğü de rivayet edilir.

Kaynaklarda İsa b. Ebân'ın kadılık mesleğine vukufu, dikkat ve titizliği üzerinde durularak davaları sûrâte sonuçlandırıldığı belirtilir. Hilâl b. Yahyâ, İslâm'ın gelişinden kendi zamanına kadar Basra'da ondan daha fakih bir kadının görev yapmadığını söylemiştir. Mu'tasım - Billâh döneminde bir davada suçlunun cezasının infazında aşırına kaçtığı gerekçesiyle yargılanmış, ancak suçsuz bulunmuştur. Hâsımîlerinden İbn Aîşe et-Teymî, İsa'yı Başkadı İbn Ebû Duâd'a şikâyet edip onun yerine kendisi geçmek istemişse de başkadı bu isteği reddetmiştir. Bu şikâyet üzerine İsa'nın önde azledildiği, arkadaşısı ve başkadının oğlu olan Ebû'l-Velîd'e 80.000 dirhem rüşvet vererek azil kararını geri aldıracağı şeklindeki rivayet (Hatîb, X, 317) ihtiyatla karşılanmalıdır. Kadılık görevine gelmeden önce varlıklı bir kimse olan İsa b. Ebân son derece cömertti; öldüğünde çocuklarına miras bırakmadığı kaydedilir.

Hatîb el-Bağdâdî ve İbnü'l-Cevzî gibi müellifler, İsa b. Ebân'ın Kur'an'ın mahlûk olduğu görüşünü benimsediğini söylerken İbnü'l-Murtazâ da onun Mu'tezile'nin beş esasından biri olan adl anlayışını savunduğunu belirtir. Mu'tasım - Billâh devrinde Başkadı İbn Ebû Duâd'ın tahrikiyle yaşanan *mihne** olayları sırasında birçok kadı ve ilim adamı sıkıntılı günler geçirirken İsa b. Ebân'ın kadılık görevini sürdürmesi ve başkadı ile yakınlığı bu iddiaları destekler nitelikteyse de Cessâs'ın bizzat İsa b. Ebân'ın kitabından yaptığı bir ictibas onun "fukahâ Mürcîlîliği" denilen bir anlayışa sahip olduğunu göstermektedir. Buna göre İsa, fâsik müslümanların cehenneme gireceğini bildiren âyetlerle başka âyetler göz önüne alındığında onların bağışlanmalarının da azap görmelerinin de mümkün olduğunu, bu sebeple durumlarının Allah'a havale (ircâ) edilmesi gerektiğini ifade edip bu hususta kesin konuşamayacağını belirtmiştir (*el-Fuşûl*, I, 103).

Zehebî, İsâ'nın zayıf ya da sika olduğunu söyleyen bir kimseyi bilmediğini belirtirse de (*Mizânü'l-i'tidâl*, III, 310) onun İmam Şâfiî'den naklettiği bir rivayetin kendi kaynaklarında bulunmaması karşısında birçok Şâfiî âlimi kendisini sika saydığı için rivayeti reddetmek yerine yorumlamak yönüne gitmiş, Nevevî ise sika hükmüne katıldığını belirtmiştir (*el-Mecmû'*, I, 150).

İsâ b. Ebân, İmam Muhammed'in öğrencileri arasında kaynaklarda usul ve fûrûa dair görüşlerine en çok yer verilen âlimlerdendir. Hanefî usul kitaplarında onun görüşleri özellikle sünnet-hadis ve âmmin tahsisi bahislerinde nakledilir. Gerçekten İsâ, Hanefî usulünün oluşumuna büyük katkıda bulunmuş ve daha sonra Hanefî görüşü haline gelen birçok usul kaidelerini vazetmiştir. Meselâ kıyasa aykırı bir hadisin makbul sayılabilmesi için râvisinin fakih olmasını şart koşmuş ve bu görüşü birçok Hanefî âlimi tarafından benimsenmiştir. *Musarrât** hadisini (Müslim, "Büyü", 11; Ebû Dâvûd, "Büyü", 46) sahih bahasına rağmen bu gerekçe ile terketmiş, Ebû Hüreyre'nin rivayetlerini makbul saymadığı yolundaki söylentiler ise Cessâs tarafından bizzat kendi kitabına dayanılarak çürütülmüştür (*el-Fuşûl*, III, 130). Usulünün haber bahislerini, onun *er-Red 'alâ Bişr el-Merîsî ve 'ş-Şâfi'î fi'l-aḥbâr*, *el-Ḥucecû 'ş-şâgîr* ve *el-Ḥucecû'l-kebîr* adlı eserlerindeki açıklamalarından hareketle izaha çalışan Cessâs'ın bu eserlerden yaptığı geniş iktibaslar göz önüne alındığında, Hanefî mezhebinin hadis usulüne ilişkin görüşlerini Süfyân b. Sehtân'dan (Sehbân) sonra ilk defa ilmî olarak temellendiren kişinin İsâ b. Ebân olduğu söylenebilir. Zira ondan önceki Hanefî imamlarının hadis ve sünnet konusundaki açıklamaları oldukça sınırlıdır.

Hanefî mezhebinin temel ilkelerini ve meselelerini benimseyen, müdafaa eden ve yorumlayan İsâ b. Ebân, mezhebin kendi içinde mantıklı bir tutarlılığı bulunduğuna inandığı için imamlardan nakledilen ve mezhebin bütünlüğüyle uyuşmayan görüşleri eleştirmiş, meselâ meclis muhayyerliğinin sona ermesini bedenen ayrılma şeklinde anlayarak mezhebe aykırı bir görüşü benimseyebilmiştir. Serahsî *el-Mebsû'ta* onun bu eleştirilerini ele alır ve mezhep imamlarının genel ilkededen (kıyas) istihsan sebebiyle ayrıldıklarını, İsâ'nın ise kıyasa uyduğunu söyleyerek imamları savunur.

İsâ b. Ebân, devrinin ilmî tartışmalarında önemli bir rol oynamıştır. İmam Şâ-

fiî'nin onunla ilmî tartışmalar yaptığı ve arkadaşlarına kendisiyle tartışmalarını söylediği belirtilirse de (İbnü'l-Murtazâ, s. 129) bazı Şâfiî âlimleri onun İmam Şâfiî ile karşılaşmadığını ileri sürerler (Nevevî, I, 150). İmam Şâfiî'ye karşı mezhebini savunurken delil olarak kullandığı hadisleri Hanefî-Mürçî kelâmcısı Süfyân b. Sehtân'ın kitabından almış olması sebebiyle Dâvûd ez-Zâhirî tarafından eleştirilerinin değersiz görülmesine karşılık hem kendi mezhebinden hem Şâfiî ve Şii mezheplerinden bazı âlimlerce bunlara önem verilerek kendisine eleştiriler yöneltilmiştir. Bu konuda eser yazan müellifler arasında Ebû Ca'fer et-Tahâvî (*Kitâbü'r-Red 'alâ 'İsâ b. Ebân fi kitâbihi'lle'zî semmâhu Ḥaṭâ'e'l-kütüb*), Ebû'l-Abbas İbn Süreyc (*er-Red 'alâ 'İsâ b. Ebân*), Hizânetü'l-hikme'nin idarecisi Sehl b. Hârûn (*Kitâb ilâ 'İsâ b. Ebân fi'l-kazâ'*) ve İsmâil b. Ali en-Nevbahtî (*Kitâbü'r-Red 'alâ 'İsâ b. Ebân fi'l-libâs*) zikredilebilir. İsâ b. Muhammed b. Ali el-Büleyhid, *'İsâ b. Ebân ve ârâ'ühü'l-uşûliyye* adıyla bir yüksek lisans çalışması yapmıştır (1415/1995, Câmîatü'l-İmâm Muhammed b. Suûd el-İslâmiyye külliyyetü'ş-şerîa [Riyad]).

Eserleri. İsâ b. Ebân'ı şöhrete kavuşturan eseri *el-Ḥucecû (Huccetü)'ş-şâgîr*'dir. Me'mûn'un ders arkadaşı İsâ b. Hârûn el-Hâşimî, Me'mûn hilâfete geçince yazdığı bir hadis kitabını getirip Hanefîler'in bu kitaptaki hadislere muhalefet ettiklerini söyleyerek o sırada halifenin meclisine devam eden Hanefî âlimlerine bu hususu sormasını, cevap veremezlerse bir daha huzuruna kabul etmemesini önermiştir. Halife de İsmâil b. Hammâd, Bişr b. Gıyâs ve Yahyâ b. Eksem gibi önde gelen Hanefîler'den bu kitaba cevap vermelerini istemişse de onlardan bir sonuç alamamıştır. Halifenin meclisine katılmayan İsâ b. Ebân durumu öğrenince *el-Ḥucecû 'ş-şâgîr*'i yazmıştır. O dönemden günümüze intikal eden usule dair metinlerin çok sınırlı olması tartışma konuları hakkında bilgi edinilmesini güçleştirdiği için bu eserin muhtevası önem arz etmektedir. Saymerî'nin kaydına göre iki ana bölümden oluşan kitapta önce haberlerin çeşitleri, nakil yolları, bunlardan kabul edilmesi veya edilmemesi gerekenlerin neler olduğu, birbirine zıt hadislerle karşılaşıldığında ne yapılması gerektiği konuları ele alındıktan sonra bu tür hadisler için bölümler açılmış ve her bölümde Ebû Hanîfe'nin delili ve görüşü, onu destekleyen rivayetler ve kıyaslar geniş biçimde incelenmiştir. Me'mûn eseri oku-

yunca çok beğenmiş ve bundan böyle İsâ'nın meclisine katılmasına izin vermiştir (*Aḥbârü Ebî Hanîfe*, s. 141-143). Brockelmann ve Fuat Sezgin, bu kitabın Bankipûr Hudâbahş Kütüphanesi'nde (nr. 1596) kayıtlı 168 varaklık bir nüshasının bulunduğunu ileri sürerlerse de eseri yerinde görüp inceleyen Atîk Ahmed el-Bestevî, bunun İmam Muhammed'in *Kitâbü'l-Ḥucece 'alâ ehli'l-Medîne* adlı eserine ait bir nüsha olduğunu belirlemiştir (*International Conference on the Life, s. 149*).

İsâ b. Ebân'ın kaynaklarda adları geçen diğer eserleri de şunlardır: *er-Red 'alâ Bişr el-Merîsî ve 'ş-Şâfi'î fi'l-aḥbâr*, *el-Ḥucecû'l-kebîr*, *Ḥaberü'l-vâhid*, *İşbâtü'l-kıyâs*, *İctihâdû'r-re'y*, *el-'İlel fi'l-fıkh*, *Ḥaṭâ'ü'l-kütüb*, *el-Mücmel ve'l-müfesser*, *el-Câmi' fi'l-fıkh*, *en-Nevâdir*, *Kitâbü'ş-Şehâdât*.

BİBLİYOGRAFYA :

Vekî, *Aḥbârü'l-kuḍât*, II, 170-172; III, 273; Cessâs, *el-Fuşûl fi'l-uşûl* (nşr. Uceyl Câsim en-Neşemî), Küveyt 1414/1994, tür.yer.; İbnü'n-Ne'dîm, *el-Fihrist* (Teceddü), s. 134, 225, 258, 266; Hüseyin b. Ali es-Saymerî, *Aḥbârü Ebî Hanîfe ve aşâbih*, Beyrut 1976, s. 128, 141-148; Ebû Âsim el-Abbâdî, *Ṭabaḳâtü'l-fukahâ'i's-Şâfi'iyye* (nşr. G. Vitestam), Leiden 1964, s. 2, 41; Hatîb, *Târihu Bağdâd*, I, 390; IV, 290; VI, 22; X, 317; XI, 157-161; Şirâzî, *Ṭabaḳâtü'l-fukahâ'*, s. 137; Serahsî, *el-Mebsû't*, bk. Fihrist; İbnü'l-Cevzî, *el-Muntazam* (Atâ), XI, 67-68; Nevevî, *el-Mecmû'*, I, 150; Zehebî, *A'lamü'n-nübelâ'*, X, 440; a.mlf., *Mizânü'l-i'tidâl*, III, 310; İbn Fazlullah el-Ömerî, *Mesâlik*, VI, 30-32; Kureşî, *el-Cevâhirü'l-muḍiyye*, I, 277, 338; II, 252, 678-680; III, 169; IV, 538; İbnü'l-Murtazâ, *Ṭabaḳâtü'l-Mu'tezile*, s. 129; *Keşfü'z-zunûn*, I, 632; II, 1431, 1440, 1667; Leknevî, *el-Fevâ'idü'l-behiyye*, s. 151; Brockelmann, *GAL Suppl.*, I, 950; Sezgin, *GAS*, I, 434; Atîk Ahmed el-Bestevî, "Devrü'l-ulemâ'i'l-Aḥnâf fi tedvîni 'ilmi uşûli'l-fıkh ve ehemmi kütübühimi'l-uşûliyye", *International Conference on the Life, Thought and Contribution of Imam Abu Hanifah* (basılmamış tebliğler, Islamic Research Institute, International Islamic University, Islamabad 1998), s. 147-150.

ŞÜKRÜ ÖZEN

İSÂ EFENDİ, Sütçüzâde

(ö. 1037/1628)

Türk mûsikisi bestekârı, hânende.

İstanbul'da doğdu ve burada yaşadı. Devrin üstatlarından iyi bir mûsikî öğrencisi gördü. Bilhassa sesinin güzelliğiyle tanınan İsâ Efendi'nin hânendelikteki başarısında icracılığının da payı büyüktür. Çalışmalarından onun mûsikinin bütün inceliklerine vâkıf olduğu anlaşılır. Şöhretinin en parlak zamanı I. Ahmed dönemi-